

ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИТИЧНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРОЦЕСІ АКУЛЬТУРАЦІЇ

ONTOLOGICAL FOUNDATIONS OF CRITICAL LEGAL STUDIES IN THE PROCESS OF ACCULTURATION

Ситар І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ

У статті розглядаються онтологічні засади критично-правових досліджень акультураційних процесів на макро– й мікрорівнях у контексті ідеального та реального. Актуалізується нове розуміння в порівняльному правознавстві загалом і критично-правових дослідженнях зокрема, насамперед відповідності права людській природі. Проаналізовано онтологічну природу людини в контексті акультураційного сприйняття західних та інших конструкцій права.

Ключові слова: онтологія, онтологія права, акультурація у праві, буття, правова реальність, мікроареал, мегаареал, критично-правові дослідження, онтологія людини, західна конструкція права, феноменологія, культурологічний феномен.

Рассматриваются онтологические основы критических правовых исследований аккультурационных процессов на макро– и микроуровнях в контексте идеального и реального. Актуализируется новое понимание в сравнительном правоведении в целом и критически-правовых исследованиях частности, прежде всего соответствия права природе человека. Осуществляется анализ онтологической природы человека в контексте аккультурационного восприятия западных и других конструкций права.

Ключевые слова: онтология, онтология права, аккультурация в праве, бытие, правовая реальность, микроареал, мегаареал, критические правовые исследования, онтология человека, западная конструкция права, феноменология, культурологический феномен.

We consider the ontological foundations of critical legal studies of acculturation processes at the macro and micro levels in the context of the ideal and the real. The article considers new understanding of comparative law in general and critical legal studies of particular. First of all it concerns the law according to human nature. The analysis of the ontological human nature is considered in the context of acculturation perception of western and other structures of law.

Key words: ontology, ontology of law, acculturation in law, being, legal reality, micro area, mega area, critical legal studies, human ontology, western structure of law, phenomenology, cultural phenomenon.

Актуальність теми. Поступ українського суспільства й розвиток правової держави вказує на необхідність осмислення онтологічних основ західних та інших конструкцій права в контексті акультураційних процесів. Вивчення питання пов'язане з осмисленням понять «онтологія людини», «правова реальність» і з аналізом взаємозв'язку між ідеальним і реальним у правовому розвитку.

Онтологічні засади правових досліджень частково висвітлені у працях таких науковців, як С. Максимов, А. Поляков, Л. Луць, С. Сливка, О. Стівба, В. Ільїн. Однак в аспекті акультурації питання онтологічних основ досліджено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Поняття «онтологія» (у перекладі з грецької «отос» – суще, буття, «логос» – поняття, розум, слово) означає «вчення про буття». Онтологія є одним із важливих розділів філософії поряд із гносеологією, етикою, соціальною філософією та іншими, утворюючи разом із ними системне ціле філософське вчення [1, с. 221].

Онтологічні положення – це припущення, які лежать в основі теорії, можливості буття різних за своєю природою об'єктів.

На думку Х. Вольфа, онтологія є основою метафізики загалом. Вважаючи онтологію беззмисловою метафізикою, І. Кант змінює її своєю трансценден-

тальною філософією. За Г. Гегелем, онтологія – це тільки «вчення про абстрактне визначення сутності».

Після Г. Гегеля проблеми онтології майже не досліджувались. У ХХ ст. у процесі відходу від неокантіанства й повороту до метафізики онтологія знову відроджується. У новій формі це вчення розкриває сутність буття людини.

За М. Хайдеггером, нова онтологія – це вчення про те, як буття самовиявляється в людині. Іншу спробу створити нову онтологію зробив Н. Гартман, який розрізняв реальне й ідеальне буття. Реальне буття відображається через емоційні акти, а ідеальне представлене математичними й логічними, ідеальними формами та моральними цінностями як сутністю речей. Саме з останнім видом буття варто пов'язувати право.

Порівняльне правознавство загалом і критично-правовий аналіз зокрема розкривають фундаментальні проблеми існування та розвитку сутнісного, найважливішого для людини. У нашому випадку це стосується, наприклад, того, чи певна західна конструкція права підходить людині за її природою.

Категорія буття є вихідною, найзагальнішою характеристикою всього, що є та може бути предметом мислення і практичного відношення. Буття як філософська категорія означає реальність, яка лежить за

межами можливого людського досвіду, а тому не залежить ані від людини, ані від людства.

Проблема буття – це питання про те, чи існує істинно суще, яке є вічним, на відміну від кінцевого існування речей. Філософія буття вимагає від людини розуміння цього положення. На противагу їй філософія свободи оголошує людину самодостатньою, котра не потребує заступництва ніякого Абсолюту (наприклад, концепція постмодернізму, посткласичного суспільства). Буття гарантує порядок у світі. А його відкидання веде до «онтологічного нігілізму, який дає можливість людині довільно переобладнати все у світі» [2, с. 23].

Аналіз певних правових явищ здійснюється з огляду на те, чи вони спрямовані до ідеального буття, чи відповідають абсолютній ідеї або законам буття й розвитку людини. Тому філософський зміст онтології дає змогу зрозуміти рецептовані модуси з різних традицій права.

Онтологія найбільше наближена до метафізики, тож доцільно розглянути деякі тлумачення цього поняття.

Метафізика є прагненням до осмислення вихідних, початкових понять найзагальнішого типу. Предметами вивчення метафізики, зокрема, є буття, ніщо, свобода, безсмертя, Бог, життя, сила, матерія, істина, душа, становлення, дух (світовий), природа. Пізнання цих проблем визначає духовний стан людини і становить, на думку І. Канта, «найвищу цінність, яку може увібрати в себе людина» [3, с. 265].

Отже, метафізика є ширшим поняттям, ніж онтологія, проте центральним питанням метафізики є онтологічне питання про буття та його граничні межі.

Є. Спекторський писав, що оскільки буття немислимо передбачає віру в нове, то методологія метафізики – це методологія віри, на відміну від методології науки, тобто методології досвіду й доведення. Обсяг метафізики, тобто буквально – вчення про надприродне, виходить за межі природного як у значенні фактичності, так і з погляду доведення; вони не можуть бути ні доведені, ні показані такими шляхами, що можуть бути перевірені тими, хто сумнівається [4, с. 79]. Також дослідник звертає увагу на суб'єктивний світ метафізики – це світ буття предметів, які виходять за межі наукового досвіду. При цьому існує два реалізми: реалізм емпіричної, дослідної науки, яка нічого не визнає, крім факту, і реалізм метафізики, який приймає за конкретні факти предмети своєї віри [4, с. 79]. Юристи надто часто наближаються до реалізму другого типу, тому вищенаведені підходи варто брати до уваги під час критично-правових досліджень.

У XIX–XX ст. набули розквіту методологічні течії: прагматизм, неокантіанство, позитивізм, які метафізикою називали «спекулятивну раціоналістичну філософію, що ставила в основу онтологічні та естетичні питання» [51, с. 177–178]. Якщо такі онтологічні уявлення будуть узяті за основу, то критично-правові дослідження матимуть зовсім іншу спрямованість, а відтак інші юридичні конструкції будуть запозичені в національну правову систему.

Буттєва реальність відображає світ людини й саму людину та світ, що існує поза й незалежно від людини. Проблема буття – вічна проблема, шляхи вирішення якої неоднозначні за змістом і різноманітні за формою, як вічне, неоднозначне й різноманітне саме буття. Головною метою чи проблемою в осмисленні буття є «приведення розмаїття форм і виявів буття до спільного знаменника» [5, с. 6–8].

Тому, аналізуючи різні системи права в процесі аккультурації, потрібно враховувати світогляд людини, її потенційні можливості, метафізичні властивості тощо.

В. Канке вважає, що питання існування людини виглядає проблематичним тому, що людські знання відносні, мінливі. Зі зміною значення змінюються й наші уявлення про існуюче. Людина не здатна розмірковувати про щось інакше, ніж на основі своїх знань, вироблених у вигляді концепцій, теорій. Звідси випливає, що про існуюче людина здатна судити лише завдяки своїм пізнанням у вигляді тих чи інших теорій, відповідних інтерпретацій, більш чи менш удалих. Тому будь-яка теорія є вчення про буття; будь-яка онтологія – це теорія [6, с. 153, 154].

Найбільший інтерес для дослідника права становить соціальне буття. В. Ільїн зазначає, що соціальне буття – це комплексне поняття, що поєднує штучну, вторинну природу й реальну життєзабезпечувальну діяльність. Соціальне буття багатомірне, внутрішньо розширене на три взаємопов'язаних континууми та реальності: мікро-, макро- й мегаареали людської діяльності. До мікроареалу вчений зараховує діючих осіб, групи, інститути, організації; до макроареалу – конкретні суспільства й регіональні формування; до мегаареалу (світовий рівень) – планетарну соціальність, геоспівтовариство загалом [7, с. 4–7].

У всіх континуумах присутнє право, його онтологічні виміри. Так, у мікроареалі право як інститут привертає до себе увагу мотивами правової поведінки особи та її співіснування з іншими індивідами. У макроареалі воно існує як право певної держави, національне право в межах певних правових сімей і право міждержавних союзів. У мегаареалі – як глобальне право, що встановлює універсальний світовий порядок для всього людства в його гармонійному співіснуванні з природою.

Критично-правові дослідження доводять, що в мікроареалі зазвичай діють традиційні норми, які історично склалися в соціумі впродовж століть, у макроареалі реалізується рецептування основних ідей у межах, як правило, власної правової системи (наприклад, певна правова система рецептує ідеї чи інститути з романо-германського права). На рівні мегаареалу діє синергетичний закон: процеси на мікро- й макрорівнях взаємопідсилюються й у підсумку охоплюють інтереси в планетарних масштабах.

Співвідношення буття і права має свої особливості.

По-перше, змінюється розуміння самого буття. Якщо до середини XIX ст. домінувало тлумачення буття Парменіда (буття розуміли як щось незмінне, абсолютне, субстанційне), то з другої половини

XIX ст. починає повертатися тлумачення Геракліта (буття як становлення, вічна зміна), яке набуває нової реалізації у філософії постмодернізму [8, с. 262].

По-друге, зміни в розумінні характеру буття призвели до змін у розумінні характеру права. З прийняттям Загальної декларації прав людини 1948 р. відбувається подолання суперечностей між природним і позитивним правом; останнє наповнюється духом природного права, тобто духом прав людини. Відтак право розуміють як складний, багатоаспектний феномен, створений людьми і для людей. Право стає інтегральним, що зумовлює формування інтегральних концепцій праворозуміння, основою яких стає людина у взаємодії з іншими людьми та світом.

Ці зміни дали змогу встановити нове співвідношення між буттям і правом, визначивши онтологічною основою права комунікацію як взаємодію між суб'єктами права на основі діалогу між ними. Акультураційні процеси відбуваються за умови комунікації між західною традицією права й національним правом у контексті сучасного праворозуміння, що базується на онтологічних теоріях. Саме на цей момент звертають увагу сучасні дослідники онтологічної природи права С. Максимов, А. Поляков, І. Честнов [9; 10; 11]. Право не відділяється від буття, а постійно перебуває в процесі становлення, що потребує особливих духовних зусиль людини. Тому розуміють його переважно як особливу, багатогранну, динамічну, суперечливу реальність – правову реальність.

У сучасній вітчизняній філософії права вирізняють три рівні правової реальності: світ ідей (ідея права); світ знакових форм (правові норми й закони); світ соціальних взаємодій (правове життя) [9, с. 177].

Критично-правовий аналіз чинних норм права, які потребують рецептування, буде адекватним та ефективним лише за умови, що ґрунтуватиметься на окресленому розумінні.

Головною темою онтології права у XX ст. стає питання про те, як існує право, до якого типу реальності воно належить [6, с. 154]. Тому це питання є надзвичайно актуальним з огляду на акультураційні процеси.

Проблема форми існування права досліджується з метою виявити й розглянути модуси існування права як ті його основні структури, котрі в правовій ситуації дають змогу пов'язати буття права з буттям людини. З класичної точки зору право є виключно сукупністю норм, а питання про модуси буття права трансформуються в питання про способи існування норм [9, с. 148].

У неklasичних концепціях філософії права XX ст. стверджується, що норма не становить єдиного модусу буття права. Це відображається в розумінні

категорії правової реальності як сукупності всіх правових явищ [9, с. 133].

С. Спекторський указав, що правову реальність варто шукати в пізнавальних можливостях людини, її потенційних можливостях [4, с. 84].

Феноменологічна концепція (П. Амселян, М. Селтер, В. Хемрік) передбачає, що до правової реальності належать усі правові елементи, сконструйовані свідомістю як такі та інтерсуб'єктивно узгоджені. Феноменологічна редукція надає можливість абстрагуватися від емпіричного випадкового при розгляді правових феноменів, роблячи важливим досягнення її смислового ядра, що є первинним для свідомості. Англійський феноменолог М. Селтер говорить про «відкриття інтерсуб'єктивних коренів права» [12, с. 181], він підкреслює, що джерелом, яке констатує правову реальність, є не свідомість окремої людини, а свідомість як така, що передбачає своїм інтерсуб'єктивним корелятом свідомість іншого.

З погляду екзистенціалізму правова реальність є конкретно-ситуативною. Як писав скандинавський філософ права Дж. Кон, «правова реальність живе в конкретному, окремому випадку, правовому конфлікті і його вирішенні» [13, с. 60]. Реалізацією права він вважає не норму, а конкретну ситуацію. Цінність же норми, на його думку, полягає в тому, наскільки вона може сприяти адекватному розв'язанню конкретної ситуації [13, с. 37].

Екзистенціалісти мали більш індивідуальний підхід до права. Природне право розглядалося як право екзистенції – справжнього людського існування. Основне своє завдання представники цього напрямку (В. Майкофер, Е. Фехнер, Дж. Кон) убачали в орієнтації індивідів, законодавців і правозастосувачів на ухвалення екзистенційно правильних рішень у конкретній правовій ситуації. Ішлося про рецептування життєво важливих норм для національної правової системи. Загалом правовий екзистенціалізм позитивно впливає на гуманізацію законодавства й суддівської практики.

Будь-яка людська поведінка орієнтується на певну досконалість, ідеальну модель, що має певну цінність для конкретної спільноти. Найбільш досконалими правовими системами на сьогодні вважаємо західні конструкції права, які, однак, критично-правові дослідження аналізують з онтологічного погляду. Як підкреслює Е. Агаці, «кожна людська дія пов'язана з наявністю деякого «як має бути» [14, с. 26].

Висновки. Отже, критично-правові дослідження аналізують правову реальність у її культурологічному, феноменологічному, ментальному, історичному й онтологічному аспектах, однак останній є найважливішим і основоположним у процесі запозичення західних конструкцій права в національну систему права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сальников В.П. Философия для аспирантов : [учеб. для адъюнктов высш. образов. учреждений МВД России] / В.П. Сальников, И.И. Кальной, Х.С. Гуциреев, Ю.В. Сандулов ; под ред. И.И. Кальной. – СПб. : Лань, 1999. – 512 с.
2. Кривуля О. М. Філософія: світ – людина – дух : [навч. посіб.] / О.М. Кривуля. – Харків : Прометей, 2003. – 2006 с.
3. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 576 с.
4. Спекторский Е. Юриспруденция и философия / Е. Спекторский // Юридический вестник. – М., 1913. – Кн. 2. – С. 60–92.

5. Багнюк А.Л. Філософія : [навч.-метод. посіб. для виклад. та студ. вищ. навч. закл. I і II рівня акредитації] : у 2 ч / А.Л. Багнюк. – Підволочиськ, 1999. – Ч. II. – 1999. – 590 с.
6. Канке В.А. Философия – исторический и систематический курс : [учеб. для вузов] / В.А. Канке. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2000. – 344 с.
7. Ильин В.В. Философия : [учеб. для вузов] / В.В. Ильин. – М. : Академ Проект, 1999. – 386 с.
8. Основы философии в вопросах и ответах / под ред. Е.Е. Несмеянова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 608 с.
9. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : [монография] / С.И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
10. Поляков А.В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход / А.В. Поляков. – СПб. : Юрид. центр-Пресс, 2003. – 843 с.
11. Честнов И.Л. Правопонимание в эпоху постмодерна / И.Л. Честнов. – СПб. : ИВЭСЭП ; Знание, 2002. – 272 с.
12. Salter M. Towards a Phenomenology of Legal Thinking / M. Salter // Journal of the British Society of Phenomenology. – 1992. – Vol. 23. – № 2. – P. 179–192.
13. Cohn G. Existentialism publicationine / G. Cohn. – 1967. – 132 p.
14. Агацкий Э. Человек как предмет философии / Э. Агацкий // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 24–34.